

**Makale Künyesi (Araştırma):** Öner, M. (2023). Türkçedeki ünvanlarda anlam değişimleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 765-778.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1370176>

## TÜRKÇEDEKİ ÜNVANLARDA ANLAM DEĞİŞİMLERİ

Mustafa ÖNER<sup>1</sup>

### ÖZET

Türk toplumunda özellikle son yüzyılda, sıradan insanın vatandaş olarak belirlediği büyük toplumsal değişim, Türkçede asırlardır kullanılan *kadın*, *hanım*, *bey*, *efendi* gibi ünvanların anlamlarını etkilemiştir. Orta Çağ'a ait bu yüksek ünvanların çağdaş toplumda sıradan insanlar için kullanılması, bu ünvanlardaki anlam yapısını değiştirmiştir.

Eski Türk yazıtlarında ilk kez görülen *katun* biçimi "imparatoriçe" anlamındadır. Bu ünvanın anlamındaki yüksek içerik Osmanlıcada da devam etmiştir. Osmanlı hükümdarlarının kadınları için önceleri Farsça *hâtûn* ardından da Arapça *sultân* ünvanları kullanılmıştır. Fakat XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Sarayında *kadın* ünvanı yayılmıştır. Bu *kadın* ünvanının kullanımı son padişah Vahideddin dönemine kadar sürmüştür.

XX. yüzyıl başlarında, 1908'deki Jön Türk Devrimi ve 1923'teki Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte özgürlük, eşitlik, uluslaşma ve laiklik gibi büyük yenilikler hep kadına odaklanmıştır. Kadının kamusal ve toplumsal alana böyle girişi *kadın* sözünde de anlam değişmesine yol açmıştır. Şehirlerde çalışan kadınların artmasıyla birlikte ev temizliğine giden kadınlar da görülmeye başlamıştır.

Türkçede daha önce kullanılmayan *temizlikçi kadın* tamlaması türemiştir. Dilde bir *ellipse* sonucunda gelişen *kadın* "temizlik için evlere giden vasıfsız işçi kadın, yardımcı, hizmetçi" anlamı çok yenidir. Böylece Orhun Yazıtlarında devlet düzeyindeki *katun* ve Osmanlı imparatorluk sarayındaki *kadın* "imparatoriçe" ünvanının özellikle son yüz yıldaki büyük toplumsal değişimle bu yepyeni anlamına eriştiğini görüyoruz.

Buna benzer anlam değişmesi hanım ünvanında da görülmektedir: Orta Çağ Türk devletlerinde *han* ile aynı yüksek siyasi daireye ait olan *hanım* "imparatoriçe" ünvanı Osmanlıcada "nikahlı kadın" anlamında yayılmıştır. Çağdaş Türkçede ise "saraylı kadın" veya "nikahlı kadın" anlamı olmadan toplumdaki her kadın için sadece cinsiyet belirten biçimde kullanılmaktadır.

Türkçedeki *beg* (> beğ > bey) ünvanı ilk kez Orhun yazıtlarında geçer: Eski Türkçe. *bodun* ile ifade edilen "halk, avam" kavramının karşıtı olarak *begler* terimi, asaleti ve beylerin hakimiyet düzenini ifade eder. Türkçe *beg* > *beğ* > *bey* ünvanı daima onur verici bir karakter taşır. Eski Türkçe *beg* ünvanındaki askerî ve idari içerik asırlarca devam etmiştir. Osmanlı Devletinin kurucusu olan Osman ve oğlu Orhan da bu ünvanla anılmıştır.

<sup>1</sup> Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. mustafa.oner@ege.edu.tr  
<https://orcid.org/0000-0002-2875-8409>

Eski Anadolu Türkçesinde baştan beri görülen *beg* > Osmanlıca *beğ* > Türkiye Türkçesi *bey* sözündeki askerî ve idari içerik, Cumhuriyet çağını yaşadığımız son yüz yıl boyunca artık yoktur. Türkiye Türkçesinde askerî ve idari ünvan olmaktan çıkıp sadece *mösyö* veya *mister* gibi bir hitap anlamıyla sıradanlaşmıştır.

Türkçedeki bu ünvanların "efendi" gibi yüksek içeriklerini kaybetmesi, Hint Avrupa dillerinde de görülmektedir: Latince *seigneur* > İngilizce *sir* "efendi; bey"; Latince *mon seigneur* > Fransızca *monsieur* "efendi; bey".

**Anahtar kelimeler:** Türkçe ünvanlar, kadın, hanım, bey, efendi, anlam değişmesi.

## GİRİŞ

Demokratikleşme (Fr. *democratisation*) şüphesiz ki dil bilimine ait olmayan politik bir kavramdır: Siyaset literatüründe otokratik rejimlerden demokrasi esasının olduğu bir düzene doğru geçişi ve yurttaşlar arasında eşit oy hakkının oluşmasını tanımlamaktadır.

Türkiye'de önce XX. yy. başlarında Cumhuriyet'in kurulması ve ardından da II. Dünya Savaşından sonraki parlamenter demokrasinin gelişmesi ile birlikte hızlanan toplumsal değişim buna örnek verilebilir. Türk toplumundaki geleneksel düzenin köklü ve kapalı bağlılığından serbest hareket eden ve devlet idaresine katılan yurttaşların modern topluluğu; şehirleşme oranının artışıyla birlikte okur yazar nüfusun artışı, gazetelerin hızla yayılması, roman ve özellikle hikâye türünün serpilip gelişmesi, tiyatroların, sinemaların ve nihayet futbolun seyirci kitlesinin büyümesi gibi değişimler ülke tarihinde görülmemiş gelişmelerdir. Ulaştırmanın modernleşmesiyle başta İstanbul olmak üzere şehirleri bağlayan trafik; önce demir yolu ve ardından kara yolu şebekesinin ülkeye yayılması; kervanın yerini trenin alması, at, eşek ve devenin yerini otomobil, otobüs ve kamyonun alması, önceden akla hayale gelmeyen bir çapta insan, mal ve fikir hareketini mümkün kılmıştır (Lewis, 1984, s. 302-317).

Burada bu hızlı gelişmelerle, sıradan insanın vatandaş olarak belirlediği büyük toplumsal değişimin tahliline hiç girişmeden Türkçede asırlardır kullanılan *kadın*, *hanım*, *bey*, *efendi* gibi birkaç ünvanın anlam yapısında gözlemlediğimiz içerik kaybına ve ifade ettikleri yüksek konumun sıradanlaşmasına dikkat çekmek istiyoruz. Böylece Türkçenin tarihî anlam bilgisine dair birkaç ünvandaki değişme örneklerini dile getirmiş olabiliriz.

## TÜRKÇEDE ÜNVANLAR

Türkçe söz diziminde ünvanlar şahıs isimlerden sonra gelip bir ünvan grubu kurar: *Ahmet Bey*, *Hasan Efendi*, *Mustafa Kemal Paşa*, *Nuri Çavuş*, *Ali Onbaşı*, *Oğuz Kağan*, *Babür Şah*, *Bayındır Han* vb. (Ergin 1983: §673). Jean Deny Türkçe gramerinde *titres honorifiques* başlığı altında andığı *paşa*, *bey*, *efendi*, *ağa*, *çelebi*, *hanım*, *sultan*, *kadın*, *çavuş*, *kalfa*, *reis* gibi ünvanların örneklerini vermiştir (1921, § 1150-1167). Hint-Avrupa dillerinde ise bu söz diziminin Türkçeye ters olduğu malumdur: *Monsieur de Gaulle*, *Sir Gerard Clauson*, *Missis Beveridge*, *Frau v. Gabain* vb. Bu söz diziminin Türkçe karşılıkları olarak Cumhuriyet döneminde türetilip diriltelen *bay* ve *bayan* ünvanlarının *Bayan Merkel* ve *Bay Obama* gibi kullanımları diplomasi ve çeviri dilinde yaygınlaşmıştır.

Eski Türk toplumundan kalan ilk Türkçe yazılı belgelerde kaydedilen bazı ünvanlar ise, çağlar içinde basit fonetik ve morfolojik değişmelerle çağdaş dile kadar gelebilmiştir. Ancak bu sözlerdeki değişmeler sadece ses ve biçim düzlemlerinde kalmaksızın özellikle toplum yapısı değişikçe köklü anlam değişmeleri de yaşayarak çağımıza ulaşmışlardır. Biz burada bu tür sözlerin ses ve biçim değişmelerine bakmadan onlarda gördüğümüz tarihî anlam değişmelerine odaklanmak istiyoruz.

### KATUN "kadın"

ET. *katun* biçimi Kül Tigin yazıtında kağanın annesi olarak geçer; nitekim Talât Tekin yazıtın İngilizce yayımında *katun* ünvanını "empress= imparatoriçe" diye karşılamıştır (Tekin, 1968, s. 342). İlk Türkçe yazıtlardaki ifadelerden kağanlığın hiyerarşisinde en üst düzeyde olan *katun*'un *kağan* gibi Tanrı'dan kut aldığı anlaşılıyor (Şirin, 2019, s. 122). Bu kutsallığın en iyi yansıdığı cümle şudur:

*kañım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç* "Babam İleriş kağanı, annem İlbilge hatunu gök tepesinde tutup yukarı çıkarmıştır." -KT D 11. (Şirin, 2019, s. 30-31). Eski Türk yazıtlarının tahlili neticesinde *kağanlar teñri teg* "Tanrı gibi, ilahi" ve *katunlar umay teg* "Umay Ana gibi" mitolojik karakter taşır; ayrıca *katun* da *çara bodun* "avam, halk" üzerinde yükseltilmiş ve kutsanmıştır (Şirin, 2011, s. 287).

Orhun-Yenisey yazıtlarından asırlar sonra Kâşgarlı Mahmud da sözlüğünde ünvana ait bu asaleti belirten bir karşılık vermiştir: DLT *kātun* "Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların ünvanı" (Ercilasun, 2018, s. 693). İlk sözlükçümüzün andığı bu Afrasiyab, Tûrân'ı, Türklerin ülkesini anan İran millî destanında, Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde vardır ve bu sözlükte Türk destan kahramanı Alp Er Tonga Afrâsiyâb olarak gösterilmiştir. Türkler tarafından Efrâsiyâb'a birçok hikmetli sözler ve öğütler atfedildiği gibi Kâşgar'da kurulan ilk müslüman devleti olan Karahanlılar'ın ve ayrıca Selçuklular'ın Efrâsiyâb soyundan geldiği ileri sürülmüştür (Yazıcı, 1994, s. 479). Ayrıca yine Kâşgarlı Mahmud'un andığı *urağut katunlandı* "Kadın hatun gibi giyindi" ifadesi de, asaleti olmayan *uragut* ile yüksek bir mevkideki *katun* arasındaki farkı vermektedir.

Bu arada *katun* gibi *kagan* ailesine mensup soyluluk ifade eden *kunçuy* "kadın, prenses, kraliçe" (Wilkens, 2021, s. 423) sözü de bir asalet taşır. Türkçenin genelinde unutulmuş bu ünvan, çağımızda sadece iki Türk yazı dilinde tespit edilmiştir: Tuv. *kunçug* "kaynana; kocanın teyzesi; görümce", Krg. *huncug* "kaynana" (Şirin, 2011, s. 290) Eski Türklerin yurdu olan Güney Sibiryâ'da asırlardır bir millî egemenlik olmadığı gibi ET *kunçuy* sözünün içeriğinde de sıradanlaşma ve bir değer kaybı açıkça görülmektedir. ET *katun* ve *kunçuy* terimleri üzerine bir tahlil yayımlayan Hatice Şirin, Yakutça *hatın ~ hotın* sözlerinin "kaynana" anlamı kazanmasını siyasal boyuttan ailevi boyuta geçiş olarak yorumlamaktadır (Şirin, 2011, s. 290).

ET *katun* sözü Anadolu Türkçesinde ilk asırlardan itibaren hem arkaik *katın* biçimi hem Oğuzcaya özgü *kadın* hem de Farsçadan gelen *hâtûn* biçimleriyle birlikte kullanılmıştır (TTS IV, s. 2354-2355). Gerhard Doerfer Farsçadaki *hâtûn* biçimini ele alırken bütün tarihî ve çağdaş verileri tahlil etmiş ve *kagan* ile birleştirdiği *\*kagatun* etimolojisini de vermiştir (TMEN III, § 1159). Farsçadaki *hâtûn* "A lady, matron"

biçimindeki içerik (Steingass, 1998, s. 437) Türkçede de devam etmiştir. Osmanlıcının en geniş söz varlığını tespit eden J. W. Redhouse *hâtûn* biçimini şöyle kaydetmektedir: Vulg. kadın. 1. A Lady, dame. 2. A woman. 3. A man's wife. 4. A mistress over inferiors. (Redhouse, 1978, s. 818).

Osmanlılar ilk zamanlarda, Selçuklular gibi hükümdar hanımlarına ve kızlarına *hatun* demişlerdir. Osman Gazi'nin hanımı Mal Hatun, Orhan Bey'in hanımı Nilüfer Hatun, Yıldırım Bayezid'in zevceleri *Devlet* ve *Hafsa* hatunlar, Fâtih Sultan Mehmed'in hanımı *Sitti Mükrime Hatun* bu ünvanla anılan hanımların en meşhurlarıdır. Fâtih'ten itibaren civar beyliklerin Osmanlı çatısı altına alınmasından ve şehzadelerin saraydaki câriyelerle evlenmeye başlamasından sonra *hâtûn* ünvanı yerini "haseki" ve "hanım sultan"a bırakmış, XVII. yüzyıldan itibaren de "kadın" ve özellikle "kadınefendi" ünvanları kullanılmıştır (Özcan, 1997a, s. 500). Selçuklulardan beri yüksek bir saray dili olan Farsçadan geçen *hâtûn* konumunu korumuştur. Çoğu kaynakta erken kökeni Soğutça gösterilen *hâtûn* Selçukluların yanı sıra Harezmsahlara ve Cengizî hanedanlarında kullanılmış ve Timuriler çağında yerini aynı anlamdaki *begüm* ünvanına bırakmıştır. Nitekim Babürilerin bir mirası olarak Pakistan'da yüksek dereceli bir kadın ünvanı olan *begum* hâlen kullanılmaktadır (Boyle, 1986, s. 1133; Bazmee Ansari, 1986, s. 1161).

Osmanlı devlet düzeyindeki bir ünvan olarak, yani hükümdarların kadınları için II. Beyazıt'a (1448-1512) kadar *hâtûn* ünvanı kullanılmıştır (Örn. Osman Bey'in eşleri *Bala Hatun*, *Mal Hatun*; Orhan Bey'in eşleri *Nilüfer Hatun*, *Asporça Hatun*, *Eftandise Hatun* vb). Yavuz Sultan Selim ile birlikte *sultân* ünvanına geçilmiştir (Yavuz'un eşi Hafsa Sultan; Kanuni'nin Hürrem Sultan vb.). Ancak ilginçtir, XVII. yy.'da II. Süleyman (1642-1691) ile birlikte *kadın* ünvanı yayılmıştır: II. Süleyman'ın eşleri *Hatice Kadın*, *Bezzat Kadın*, *İvaz Kadın*; II. Mustafa'nın *Âlicenab Kadın*, *Afife Kadın*, *Hümaşah Kadın* vb. Bu kullanım son padişah Vahideddin'e kadar da sürmüştür (*Nazikeda Kadın*, *İnşirah Kadın*, *Müveddet Kadın* vb. (Uluçay, 1985, s. V-IX).

Bu *kadın* ünvanının yanı sıra padişahın gözüne giren ve gönlünü çelerek zevcesi olan gedikli câriyelere *haseki* veya *hünkâr hasekisi* denirdi. *Has odalık* veya *ikbal* de denilen bu câriyelerin en gözde olanı *başıkbal* ünvanıyla anılırdı. Haseki sultanlar içinde Kanûnî Sultan Süleyman'ın zevcesi Hürrem Sultan ile Sultan İbrâhim'in gözdesi Şah Sultan (Telli Haseki), isimlerinden çok *haseki* ünvanıyla meşhur olmuşlardır. Haseki sultan tabirinin yerini zamanla *kadın* ve *kadınefendi* almıştır. Kadınlar da *başkadın*, ikinci, üçüncü ve dördüncü kadın gibi derece ve ünvanlarla anılmışlardır (Özcan, 1997b, s. 368).

XVII. yy. Türkçesi sözlüğünü yapan François à Mesgnien Meninski (1620-1698) hem *kadın* hem *hâtûn* biçimlerini eş anlamlarla vermiştir: *kadın*, Vulgarize *hatun* ve Dimunitif *kaduncık* biçimlerini "Matrona, domina, materfamilias, matrona, signora, dama, damigella" karşılıklarıyla vermiştir (Meninski II, s. 3577).

XIX. yy. sonlarında dilin söz varlığını bütünüyle tasvir eden Şemseddin Sami, *kadın* sözünü şöyle tanımlamıştır: 1. Kibar karısı, hanım, sittî, bânû (kadın efendi, büyük kadın) 2. Pâdişâhân-ı izâm hazerâtının harem-i muhteremleri (Kadın efendi hazretleri). 3. İnâs, nisâ tayfası (kadınlara mahsus olan; kadınların yeri ayırır) 4. Hanımdan dun olarak teşrif ünvanı (kahya kadın, açıcı kadın, bacı kadın) (1901, s. 567).

XX. yy. başlarında bile *hâtûn* ünvanı "haysiyet ve şeref sahibesi olan kadın" diye tanımlanmıştır. Buna göre Osmanlı sarayında daima yüksek bir içeriği olan *hâtûn* ünvanının imparatorluğun son dönemlerinde bu tarzda az çok sivilleştiği görülmektedir.

Osmanlıca tarih deyimlerini ve terimlerini veren İsmet Zeki Pakalın da Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'e dayanarak *kadın* ve *hanım* terimleri arasındaki farkı belirtmiştir: İstanbul önde gelenleri ve zenginlerinden yüzde doksanı evli oldukları halde bazıları haremdeki kalfalardan seçerler ve bu kalfalardan çocuğu olur veya zaman geçerse ikinci karısı olarak resmen tanınır fakat kul cinsi tabir ettikleri tarzda cariyelikten alınmış olduklarından *hanım* ünvanı verilmeyip *kadın* diye adlandırılırdı. Çünkü eskiden şehrimiz âdeti gereğince *hanım* ünvanı *kadın* yerine tercih edilirdi. *Kadın* ve *kadın efendilik* adı yavaş yavaş ortadan kalktı, nikahlı kadınların umumuna *hanım efendi* ve *hanım* denilir oldu (Pakalın II, 1971, s. 126).

Daha önce Ahmed Vefik Paşa da Lehçe-i Osmânî'de bu "hâlen cariyeden olan hanım" anlamını belirtmişti; ayrıca *kadın nine* "büyük valide"; *bacı kadın* "eski daye ve dadı"; *kethüda kadın* "daire müdürü" anlamları da kadının saraydaki saygın konumuna uygundur (1293, s. 864). Şemseddin Sami'nin Kâmûs-ı Fransevî'de verdiği *kadın* "dame, femme du Sultan= kadın, Sultan'ın hanımı" anlamı da *kadın* ünvanında içerik kaybının XIX. yüzyıl sonunda bile henüz yaşanmadığını gösterir (Sami 1302, s.792).

Osmanlı Padişahlarının ilk dört eşi *kadın efendi hazretleri* diye anılır ve birinci eşi *baş kadın efendi* diye anılır Avrupa protokolünde kraliçe sayılırdı (Hayat, 1961, s. 633). Kadın saray içinde *kethüda/kahya kadın* örneğinde olduğu gibi hizmet veya *bacı kadın* örneğindeki gibi bakım esaslı bazı görevler yürütse de bu ünvan henüz toplumsal alana çıkmamıştır.

XX. yy. başlarındaki kadın özgürleşmesi üzerine kapsamlı bir çalışma yayımlayan Zafer Toprak'a göre; 1908'deki Jön Türk Devrimi ve 1923'teki Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte özgürlük, eşitlik, uluslaşma ve laiklik gibi büyük yenilikler hep kadına odaklanmıştır. Geçmişte kadın aile demekken 1908'deki "hürriyetin ilanı" sürecinde kadın da ailenin dışında bireysel ve toplumsal bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Kadının özgürlüğü kafes arkasından çıkıp sokakta aile efradı olmaksızın tek başına yürümekten geçiyordu. Batının kültür normlarının ve özgürlük anlayışının İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut gibi liman kentlerini kuşatması Osmanlı kadınına yeni bir kimlik kazandırdı. Basının özgürleşmesi, iletişim ve ulaşım olanaklarının artması ve öte yandan 1912-1922 arasındaki savaşlar süreci ve uluslaşma geniş kitlelere cinsiyet ayrımı olmayan yeni bir bilinç getirdi. Özellikle Cumhuriyet döneminin şer'i hukuktan arındırılmış çağdaş yasalarının ve yeni düzenin kadına getirdiği haklar ve olanaklar burada sayılamayacak kadar çoktur (Toprak, 2014, s. xiii-xvi). Şemseddin Sami'nin 1901 yılında "nisa tayfası" diye karşılık verdiği çağdaş dilin geneline ait *kadın* sözünün sadece cinsiyet belirten anlamı ise Türkçede yaygın olarak kullanıla gelmiştir.

Yüzyıl önceki bu büyük dönüşüm sayesinde kadının hayatın her alanına katıldığı, Cumhuriyet'in cinsiyet bakımından da eşitlikçi eğitim iddiasından çok yararlandığı açıktır. Eğitim kariyeri olanlar devlet memuriyetinin ve iş hayatının her alanına katılırken bundan mahrum kalanlar vasıfsız işçi olarak başlıca konfeksiyon üretiminde çalışmıştır.

Şehirlerde çalışma hayatı bulunan ve dolayısıyla eline para geçen kadının yanı sıra, ailesinin geçimini yüklenerek ev temizliğine giden kadın gerçekliği, Türkçeye daha önce olmayan bir *temizlikçi kadın* tamlaması kazandırmıştır. Bunun da dilde bir eksilti (*ellipse*) süreciyle *kadın* "temizlik için evlere giden vasıfsız işçi kadın, yardımcı, hizmetçi" (Kubbealtı, s. 1526) biçimi çok yenidir. Böylece Orhun Yazıtlarında devlet düzeyindeki *katun* ve Osmanlı imparatorluk sarayındaki *kadın* "imparatoriçe" ünvanının özellikle son yüz yıldaki büyük toplumsal değişimle demokratikleşip bu yepyeni anlamına eriştiğini görüyoruz. Nihayet çağımızdaki Türk argosuna ait *hatun* "kız arkadaşı" anlamının bu "saraylı kadın" eski yüksek içeriğinden tamamen sıradanlaşarak geliştiğini de belirtelim.

### HANIM "hükümdarın karısı"

Bugün Türkiye Türkçesinde "1. (Kibar konuşmada) Kadın. 2. Eş, karı, zevce. 3. Hizmetinde bulunulan kadın. 4. Kadınlar için kullanılan ünvan ve hitap sözü. 5. Aile ve ev kadınlığında aranan vasıflara sâhip kimse" (Kubbealtı, s. 1192) anlamlarıyla Fr. "madame" ve İng. "lady" karşılığı kullanılan ünvan tarihî etkilerle Kırım ve Kazan Tatarcasına da yayılmıştır (Li, 1999, s. 243).

Saadet Çağatay -m bitişli Eski Uyg. *teñrim* "haşmetmaap, majesteleri; prenses" Çağ. *begüm* "kraliçe" *ayım* "hanım" ünvanları gibi *hanım* sözünü de iyelik eki kalıplaşmasıyla açıklamıştır (Çağatay 1963, s. 14-17). Araştırma literatüründe daha sonra G. Doerfer (1967, s. 1163) ve A. Tietze (2016, s. 385) de *hanım* < *han+ım* biçimindeki aynı etimolojiyi vermiştir.

Bu kökenine göre *hanım* ünvanı Orta Çağ Türk devletleri hükümdarı olan *han* ile aynı yüksek siyasi daireye aittir. Dolayısıyla *hanım* ünvanı *han* ünvanının da hep kullanıldığı Türkistan sahasında *begim* ~ *begüm* ile birlikte yaygındır: Örn. Baburname'de *Bar kızlardan uluğ Hânzâda Begim erdi, meniñ bile bir tuğkan erdi* "Bütün kızlardan büyüğü Hanzade Begim idi, benimle ikizdi" (8b). R. R. Arat *hanım* ünvanının Babür Şah'ın ana tarafından akrabaları olan Kâşgar ve Moğolistan hükümdarları ailesine mensup hanımlar için kullanıldığını, oysa *begim* ünvanının baba tarafından olan Timur ailesine mensup hanımların ünvanı olduğunu belirtir (2006, s. 639-640). Saadet Çağatay da kadınlar için kullanılan *hatun*, *katun* ve *hanum* ünvanları da *kağan*, *kan* ve *han* ünvanları da aynı kökten olabilir diye belirtmiştir (1974, s. 290).

Kökendeki "hanın karısı" anlamının her nikahlı kadına genelleşmesi *katun* > *kadın* ünvanında da görüldüğü gibi olağandır. Bunun yanı sıra daha yüksek bir içeriğe sahip olan *hanım+efendi* birleşimi de *hanım* sözündeki anlamın artık sıradanlaştığına tanıktır (Çağatay, 1963, s. 15). Çağdaş Türkçede ise saraylı kadın veya nikahlı kadın içeriği olmadan toplumdaki her kadın için sadece cinsiyet belirten biçimde kullanılmaktadır.

### BİKE "kraliçe"

Orta Çağ'dan itibaren tıpkı *hâtûn* sözündeki gibi yine saray merkezli yüksek düzeydeki kadına ait bir ünvan olan *bike* "kraliçe", özellikle Kazan Hanlığı'nın 1552'deki yıkılışı sırasında İvan'a esir edilen han kadını *Süyüm Bike* adıyla meşhurdur.

Ondan sonraki tarihî süreçte bu *bike* sözündeki anlamın da sıradanlaştığı görülüyor. Tatar folklorunda kaydedilen şu atasözü bu anlamı yansıtır: *Bike bizengençë tuy bêtken*

"Bike süsleninceye kadar düğün bitmiş" (TTAS 1, s. 521). Burada *bike* ünvanının Kazan Hanlığının yıkıldığı XVI. yy.'dan çok sonra "zengin karısı" anlamında geliştiği bellidir.

Ancak çağdaş dilde özel adlarla birlikte *bike* "hanım" sivil anlamını da kazanmıştır: Tat. *Zıya Meryemne söye, öylenerge de ezër, lekin şul hakta ata-analarına yeki Fatıyma bikege barıp bër süz eyte almıy.* "Zıya Meryem'i sever, evlenmeye de hazır, lakin buna dair anne-babalarına veya Fatıyma Hanım'a gidip bir söz de söyleyemez." (TTAS 1, s. 521).

Çağdaş Tatarcada *hucabike* "evsahibi kadın" sözü de *huca* "sahip"+ *bike* "kadın" sözüyle birleşik bir ünvanıdır (Öner 2015, s. 158). Şu örnekte *bike* "kraliçe" sözündeki sıradanlaşmış bu anlamı görebiliriz: *Student yegët yaktaşı Gölşat apasına kunakka kile. Hucabike çey ölgërtken arada İlham şagıyrenëñ bër şigëreñe igtıbar ite.* "Öğrenci delikanlı, hemşehrisi Gölşat teyzesine misafir olur. Evsahibi çay hazırladığı arada İlham şairenin bir şiirine dikkat eder." (Liliya Nurmöhemmetova, Kazan Utları 2020/9; <https://kazanutlary.ru/j-archive/journal-materials/2020-9/yrga-bagyshlangan-gomer>).

İdil-Ural'da Tatarcaya komşu bir Türk yazı dili olan Çuvaşçada da *pike* "güzel kadın, dilber, küçük hanım" (Bayram, 2019, s. 493) anlamıyla sıradanlaşmış ve gündelik hayattaki yerini almıştır. Krç.-Blk., Kmk., Kırg., Kzk. *bike* "kraliçe" (Ehmetyanov, 2015, s. 185) gibi Kıpçak Türk yazı dillerinde tarihî bir hatıra olarak kalan bu ünvan Kklp. *biyke* "görümce" (KKTS-1, s. 287) anlamıyla evrim geçirip sivilleşmiştir.

### BEG "Bey"

ET *be:g* G. Clauson böyle uzun ünlüsüyle ve "tâbi bir boy veya kabile başkanı" anlamıyla gösterdiği ünvanın en erken çağdan itibaren yaygın olduğunu belirtmiştir (EDPT, s. 322). Türkçenin bu ilk belgelerindeki "bağımsız bir teşkilat tarafından oluşturulan ve yönetilen idari birim" olarak tanımlandığı *é:l* "ülke" hükümdarı olan *kağan* (~ *hağan*) tarafından yönetilir ve *bodun* "halk" da yazılı olmayan geleneklerin *törö* "kanun" olarak uygulandığı bir düzen içindedir; yurt olarak tutulan coğrafi alan da *uluş* terimiyle anılır (EDPT, s. 121). Bu idari ve siyasi yapıda *é:l* "ülke" *begler* ve *bodun* ile kurulmuştur. Nitekim Orhon Türkçesi gramerini hazırlayan Talât Tekin, Kül Tigin yazıtı Doğu yüzü, 7. satırda geçen; *türük begler türük atın itti* gibi cümlelerdeki *Türük begler* ifadesini "Türk aristokrasisi" diye karşılamıştır (Tekin, 1968, s. 311).

Orhun yazıtlarında, *bodun* ile ifade edilen "halk, avam" kavramının karşıtı olarak *begler* terimi, asaleti ve beylerin hakimiyet düzenini ifade eder. Bu *beg* sözü bu metinlerde ileri gelenler hiyerarşisinde ikinci sırayı belirtmek üzere görünür. Farklı kullanımlarıyla *beg* ünvanı (daha sonra *beg* veya *bey* ile de olduğu gibi) belirli bir konum veya görev ifade etmeksizin onur verici bir karakter taşır. Bazı Türk toplumlarında yüksek rütbeli kişilere verilen ünvan; "başkan", "üstat, efendi", "koca, bey" ve "mister" kavram ve hitaplarındaki gibi korunmuştur. Belirli bir sosyal ve idari bağlamdaki çağrışımı, genellikle bir birleşğin ikinci kısmı olarak (Altın Ordu'da *on begi* "onbaşı", Osmanlıca *Sancak Beyi* gibi) ve bir özel ad içindeki kullanımı (*Bars Beg*, *Mehmed Bey*) da vardır (Bazin, 1986, s. 1159).

Eski Türk toplumunda böylece kabile veya boyların başında bulunanların taşıdıkları bu ünvana sahip kişiler, *kağan* hakimiyeti altındaydı. Orhon Yazıtlarında bu kavram

asiller sınıfını ifade etmektedir. Hükümdar ailesine mensup prensler bu zümreye girdikleri gibi herhangi bir nüfuz ve yetki sahibi olan memurlar da bu ünvanı alırlardı. Tarihî kayıtlara göre, Büyük Selçuklular'dan itibaren çeşitli Türk devletlerinde bu *beg* ünvanının Arapça *emîr* karşılığı olarak kullanıldığı ve "emîrî'l-ümerâ" yerine *beglerbegi* dendiği anlaşılıyor. İlhanlılar ve Altın Orda'da da *ulus begi*, *tümen begi*, *min begi*, *yüz begi* ve *on begi* gibi kullanımlar görülmüştür. Osmanlılardaki *Beylerbeyi* ünvanı çok uzun süre önemini korumuştur (Köprülü, 1992, s. 12). Cengiz'in torunu *Batu Han* (ölümü 1256) soyundan gelen *Özbek*, *Cambeg*, *Berdi Beg* gibi hükümdar adlarında da *beg* ünvanı açıkça bellidir (Spuler, 1986, s. 1107).

Dede Korkud anlatımlarında *bey* olmanın şartları şöyle açıklığa kavuşturulmuştur: "Oğuz zamanında Uşun Koca'nın oğlu Egrek bir gün teklifsizce beylerin önüne geçip oturunca Ters Uzamış adındaki bey, 'hey Uşun Kocaoğlu', bu beylerin her biri oturduğu yeri kılıcının ve faaliyetlerinin gücü ile almıştır, sen baş mı kestir, kan mı döktün, aç mı doyurdun, çıplak mı giydirdin ki, çıkar oraya oturursun?" Bütün bu zikredilen vasıflar eski Türk devlet teşkilâtında beylerin belirli bir sınıfa mensubiyetlerinden dolayı değil, devlete hizmetleri esasına göre işbaşına geldiklerini gösterir (Donuk, 1988, s. 6).

Bu ET *beg* ünvanının XIII. yüzyıldan beri Anadolu Türkçesinde de önceki yüksek anlamıyla kaydedildiğini belirtelim: *beg* "âmir, nüfuzlu, ileri gelen, sözü geçen, zengin adam".

*Begünle irileşme tutgıl ögüt, / Eger ol çatı tutsa sen sehl tut.* (XIV yy. Ferhengname-i Sa'di Tercümesi) (TTS I, s. 479)

ET kökenli bu askerî ve idari *beg* biçimine dayanan EAT *beglen-* "bey gibi davranmak" fiili de vardır: *Bir seg bana beglenürdü bir kemik sundum kul ettim / Aç kurt gibi yavuz iken koyun gibi yavaş oldu.* (XVI yy. Lâmi) (TTS I, s. 482).

ET *beg* ünvanının "devlet başkanı" içeriğini kazanması tarihî şartlardaki değişimlerle doğrudan bağlantılıdır: Anadolu Selçuklu Devleti 1243 yılında Köseadağ'daki Moğol yenilgisiyle bittiğinden beri İlhanlılar'a tâbi olmuştur. XIII. yüzyıl sonlarına doğru ise Anadolu'da Moğol baskısı zayıflamış ve bu durumdan faydalanan Türkmen beyleri yavaş yavaş Selçuklular'la ilişkilerini keserek bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Anadolu Selçuklularının hâkimiyetindeki topraklarda kurulmuş olan bu beyliklere *Anadolu Beylikleri (tavâif-i mülûk)* denilir. Bunların çoğu Bizans İmparatorluğu'na yakın uçlarda ve kıyı bölgelerinde teşekkül etmişti (Merçil, 1991, s. 138).

ET *beg* ünvanındaki bu askerî ve idari içerik asırlarca devam etmiştir. Osmanlı Devletinin kurucusu olan Osman ve oğlu Orhan da bu ünvanla anılmıştır. İlk Anadolu Selçukluları tarafından Ar. *melikü'l-ümerâ* karşılığında kullanılan *beglerbegi* Osmanlı devlet teşkilâtında da *Anadolu Beglerbegi*, *Rumeli beglerbegi* "ordu kumandanı" anlamıyla sürmüştür. (Ménage, 1986, s. 1160).

EAT *beg* > Osm. *beğ* > TT *bey* sözüdeki askerî ve idari içerik, Cumhuriyet çağını yaşadığımız son 100 yıl boyunca artık yoktur ve şu dört anlam ancak tarihî metinlerde görülür: 1. Bir beyliğin, küçük bir devletin başında bulunan kimse, emîr, prens. 2. İleri gelen nüfuzlu kimse, eşraf. 3. Efendi, sâhip. 4. Türk devletlerinde asilzâdelere, ileri gelen devlet adamlarına verilen ünvan (Kubbealtı 2008: 354). Türk dili tarihinde *beg* > *beğ*



ünvanının hangi askerî ve idari bağlamda kullanıldığı genişçe incelenmiştir (bk. Bazin, 1986; Köprülü 1992) burada bunlara değinmeden geçeceğiz.

Çağdaş Türkiye Türkçesinde sadece şu anlam ve kullanımları aktiftir:

1. Erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü: ["*Eniştem Neyyir Bey'i kimin vurduğunu ben biliyorum.*" - Reşat Nuri Güntekin]

2. Erkek özel adları yerine kullanılan bir söz ["*Bir bey sizi aradı!*"]

3. Koca. ["*İki yol var önünde, ya beyinin dilini öğrenirsin ya beyin senin dilini.*" - Tarık Dursun K.] 4. İskambilde as. ["*Gerçekten de doktora bir bey ile iki yedili gelmişti.*" - Tarık Buğra. ] 5. Erkek sıfatlarından sonra kullanılan bir saygı sözü: ["*Hepsi yalandı; bayan kumarbaz, para tutmaz, küçük bayan kolejin en müsrif kızı, damat bey çapkının biri, mahdum bey dolandırıcı diyecek kadar paragöz...*" - Münevver Ayaşlı] (TS 2010, s. 320).

Türkiye Türkçesinde askerî ve idari ünvan olmaktan çıkıp sadece *mösyö* veya *mister* gibi bir hitap anlamıyla sıradanlaşmış, yüksek içeriğini kaybetmiş *bey* ünvanının kullanımı Metin Eleoğlu'nun "Masal Masal Matitas" şiirinde çok belirgindir:

*Dedi ki duman: Saygıdeğer Hüseyin Beyefendi!*

*Bizim evde bu gece kimler var, bir bilseniz..*

*Masraf Nazırı Haşan Paşa'nın ortanca kerimesi*

*Fabrikatör Sırrı Bey'in bacanağı;*

*Vurguncu Sezai Bey var, belki tanırsınız;*

*Itri'ler, Dede'ler, Leyla Hanım'lar;*

*Karaborsacı Hidayet Bey'ler*

*Randevucu Müjgan Hanım'la hemşiresi...* (Behramoğlu, 2001, s. 108)

**EFENDİ** "bey, efendi"

Bizans (Rumca) kökenli olarak kabul edilen bu eski alıntı XIII-XIV. yüzyıllarda bile Anadolu Türkçesinde görülmektedir. XIV yy. seyyahı İbn Battuta Kastomonu hükümdarının kardeşini *Efendi* diye anar ve Fatih Sultan Mehmed'in saltanatından yazılan bir dizi Yunanca belgelerde kendisi *meğas avfantis* "grand signor ~ büyük efendi" diye anılmaktadır. Aslında bu kelime, askerî sınıfların aksine din bilginleri ve din mensuplarının bir tanımı olarak Osmanlıca kullanımında giderek yaygınlaştı (Lewis, 1991, s. 687).

Meninski de *efendi* ünvanını "Dominus, Magister, Herus, Signore, Padrone, Monsignore, Sieur, Maistre, Monsieur, Monseigneur = Bey, üstat, efendi, patron, senyör" anlamlarıyla karşılamıştır (2000, s. 324) Osmanlıcanın geniş bir sözlüğünü yazan J. Redhouse efendi kavramını "1. İmparatorluk ailesinin gizli veya aşikâr prensi, şehzade. 2. Bey ünvanına sahip olmayan ulema veya memurlara ait bir ünvan. 3. Hâmi, patron. 4. Efendi, lord" diye karşılamıştır. [1. "A prince of the imperial family, not regnant or

deposed. 2. A title applied to scholarly gentlemen or officials who are not styled Bey. 3. A benefactor; a patron. 4. A lord master.] (Redhouse, 1978, s.160).

Türkçedeki ünvanlarla yakından ilgilenen Saadet Çağatay *efendi* ünvanı için < Rum. *Authentes* "kendi kendine bey, kendi iradesine sahip, efendi" belirtmiştir. (Çağatay, 1963, s. 15) Türkçedeki *efendi* biçiminin kökenini A. Tietze de *avtantis* "akrabalık terimlerinden önce saygı ve nezaket ifadesi" olarak belirtmiştir (Tietze II, s. 548).

Stachowski de *efendi* < Yeni Yunancadan vulgarize Vokatif biçimi *afénti* < Eski Yunanca. *aféntē* < Nominatif *aféntēs* diye köken göstermiştir (Stachowski 2019, s. 548-549).

Osmanlıcanın son devrinde *efendi* sözünün Orta Çağ'daki gibi yüksek itibarı korunmakla birlikte XIX. yy.'da modernleşen devlette bürokratik bir içerik de kazandığını Şemseddin Sami Bey'in *Kamus-ı Türkî*'deki tasvirinden anlıyoruz: 1. sahip, mâlik, mevla (evin efendisi, uşağın, bahçivanın efendisi) 2. Seyyid, çelebi, hoca [Tazim ünvanı olup, başlıca okumuşlara ve ulema ile erbab-ı kaleme mahsustur; Katip Efendi vb] 3. Hâkim-i şer', kadı, molla (İstanbul Efendisi) ~ hanımefendi = Tazim için her kadına itlak olunursa da sûret-i mahsusada ekâbir-i rical-i devlet haremelerine denilir (1317, s. 138).

Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde eski çağlara ait birçok ünvan içerik kaybıyla eşitlenir ve sıradanlaşırken *efendi* sözü de bu süreçten ayrı kalmamıştır. Çağdaş Türkçedeki *efendi* ünvanının anlamlarını sadece yüz yıl önceki Şemseddin Sami'nin verdiği anlamlarla karşılaştırmak bunu ispat eder: 1. Günümüzde bey ünvanından farklı olarak özel adlardan sonra kullanılan ikinci derecede bir ünvan: "Yeni ev, Rüstem Efendi'ye kiraya verildi." - Yusuf Ziya Ortaç 2. Buyruğu yürüyen, sözü geçen kimse: "Köylü memleketin efendisidir." - Atatürk 3. Koca: "Bizim efendi artık geceleri de eve gelmiyor." - Cahit Uçuk. 4. ünlem (efe'ndi) Hizmetlilere seslenilirken kullanılan bir söz. 5. ünlem (efe'ndi) Erkekler için kullanılan bir seslenme sözü: "Efendi! Allah'ın emriyle kızını bana ver." - Sait Faik Abasıyanık 6. Görgülü, nazik, kibar olan. 7. Eskimiş. Eğitim görmüş kişiler için özel adlardan sonra kullanılan ünvan (TS, 2010, s. 757). Böylece herkese *bey* ünvanının kullanılması gibi *efendi* demek de bu ünvanın çağımızdaki anlam sıradanlaşmasını gösterir. TS'nin 4. anlam olarak verdiği *hizmetliler* ünvanı ise ancak Cumhuriyet sonrasında gelişebilecek bir kullanımdır. Besbelli ki herkesin demokratik bir eşitleme ile *efendi* olduğu ve devlet dairesindeki vasıfsız bir hizmet yapan hademeye bile *efendi* diye hitap edilen çağdaş bir zerafeti içerir.

Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'deki kürsü konuşmalarında yankısını bulan herkese "Efendiler" hitabını anmak gerekir. Cumhuriyet devrindeki sıradan insanların da millî eğitim sayesinde gelişebileceğine ve topluma entegre olabileceğine dair teşvik edici demokratizasyon bu ünvandaki anlam değişmesine esas olmuştur diyebiliriz (krş. Bilgin, 2004, s. 15-26).

Çağımızın çok popüler şairi Orhan Veli'nin *Kitabe-i Seng-i Mezar* şiirinin *efendi* ünvanına dair kullanımı çok düşündürücüdür: *Hiçbir şeyden çekmedi dünyada / Nasırdan çektiği kadar; / Hatta çirkin yaratıldığından bile / O kadar müteessir değildi; / Kundurası vurmadiği zamanlarda / Anmazdı ama Allah'ın adını, / Günahkâr da sayılmazdı. / Yazık oldu Süleyman Efendi'ye.* Şairin burada sıradan bir insan olarak andığı *Süleyman Efendi*

şüphesiz ki ünlü Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a ve klasik dîvan şairi Bâki'nin onun için yazdığı mersiyesine karşılık ciddi bir protestodur.

## SONUÇ

Bu anlam değişmelerini karşılaştırmak üzere Batı dillerinden de birkaç örnek anarak bitirelim: Soylu kadın için Fr. *ma dame* > *madame* "XII. yy.'da büyük senyörlerin soylu hanımlarına veya kızlarına verilen ünvanken, XVII. yy.'da "Kralın kardeşinin hanımına verilen ünvan" diye anlamı dönüşmüş ve aynı zamanda "hizmetçilerin hitabıyla evin hanımı" ve "evli olan her kadına verilen ünvan" anlamlarını da kazanmıştır. (<https://www.cnrtl.fr/etymologie/monsieur>). Yine Hint-Avrupa dillerindeki *mon seigneur* > *monsieur* "mösyö" veya *seigneur* > *sir* "efendi, bey" ünvanlarındaki içeriklerin değişip bu asalet ünvanlarının herkes için kullanılır hâle gelmesi, herhangi bir sözde görebileceğimiz basit anlam değişmelerinden farklı olarak Orta Çağ'dan günümüze kadar uzanan modernizasyon ve demokratikleşme süreciyle doğrudan ilgilidir.

## KAYNAKÇA

- Ahmed Vefik Paşa (1293). *Lehçe-i Osmânî*. Dersaadet.
- Arat, R. R. (2006). *Baburname (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*. İstanbul: Kabalcı.
- Bayram, B. (2019) *Çuvaş Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bazin, L. (1986). Beg. *The Encyclopaedia of Islam, New Edition (Vol. I)*. Leiden: Brill.
- Bazmee Ansari, A. S. (1986). Begum. *The Encyclopaedia of Islam, New Edition (Vol. I)*. Leiden: Brill.
- Behramoğlu, A. (2001). *Son yüzyıl büyük Türk şiiri antolojisi (C. 2.)*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Bilgin, N. (2004). *Cumhuriyeti anlamak*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk-Ermeni İlişkileri Grubu (TERİG).
- Boyle, J. A. (1997). "Khatun". *The Encyclopaedia of Islam, New Edition (Vol. IV)*. Leiden: Brill.
- Çağatay, S. (1963). Türkçede 'kadın' için kullanılan sözler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1962*, 13-49.
- Çağatay, S. (1974). İl, ulus ve yönetenler. *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünü Anma Kitabı* içinde (ss. 281-308). Ankara: DTCF Yayınları: 239.
- Deny, J. (1921). *Grammaire de la langue Turque (dialecte Osmanli)*. Paris: Bibliothèque de l'École des langues orientales vivantes.
- Doerfer G. (1963) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Vol. I-IV*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Hayat (1961). *Hayat Büyük Türk Sözlüğü* (Umumi Neşriyat Müdürü: Şevket Rado; İlmî Kontrol: Muharrem Ergin). İstanbul: Hayat Yayınları.

- Karakalpak Tiliniñ Tüsindirime Sözligi* (1982). Nökis: Karakalpakstan Baspası. (KTTS)
- Köprülü, O. F. (1992). Bey. *İslam Ansiklopedisi* (C. 6., ss.11-12), Türk Diyanet Vakfı.
- Kubbealtı Lugati (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (3. bs.). İstanbul: Kubbealtı.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (2. Bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lewis, B. (1991). Efendi. *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition (Vol. II). Leiden: Brill.
- Ménage, V. L. (1986). Begler Begi. *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition (Vol. I). Leiden: Brill.
- Meninski, F. M. (2000). Thesaurus linguarum orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae: lexicon Turcico-Arabico-Persicum / mit einer einleitung und mit einem türkischen wortindex von Stanislaw Stachowski, sowie einem vorwort von Mehmet Ölmez. İstanbul: Simurg.
- Merçil, E. (1991). Anadolu Beylikleri. *İslam Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 138-139), Türk Diyanet Vakfı.
- Ortolang *Centre national de ressources textuelles et lexicales (CNRTL)*.  
<https://www.cnrtl.fr/>
- Özcan, A. (1997a). Hâtûn. *İslam Ansiklopedisi* (C. 16, ss.499-500), Türk Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (1997b). Haseki. *İslam Ansiklopedisi* (C. 16, ss.499-500), Türk Diyanet Vakfı.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III C., İkinci Baskı, İstanbul: MEB.
- Redhouse, J. W. (1978). *A Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı.
- Spuler, B. (1986). Batu'ids. *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition (Vol. I). Leiden: Brill.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Krakow.
- Steingass, F. (1998). *A comprehensive Persian-English dictionary*. Beyrut: Librairie du Liban Publishers.
- Şemseddin Sami. (1302). *Kâmûs-ı Fransevî*. Constantinople: Mihran.
- Şemseddin Sami. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Şirin, H. (2011). Runik Türk yazıtları çerçevesinde katun ve kunçuy. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu Bildiriler* içinde (ss. 281-294) (Ölmez, M., Aydın, E., Zieme, P. ve Kaçalin, S. M., Yay.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Şirin, H. (2019). *Kül Tigin yazıtı - notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Tatar tälänëñ añlatmalı süzlëğë I-VI Tom* (2015-2021). Kazan: Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyasë Galimcan İbrahimov isëmëndegë Tël, Edebiyat hem Sengat İnstitutı. (TTAS)
- Toprak Z. (2014) *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm* (1908-1935). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (TMEN)
- Türkçe Sözlük* (2010). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TS)
- Uluçay M. Ç. (1986) *Padişahların Kadınları ve Kızları*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch Eski Uygurcanın el sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*. I-VIII. C., 2. Baskı, Ankara, 1996: Türk Dil Kurumu. (TTS)
- Yazıcı, T. (1994). Efrâsiyâb. *İslam Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 478-479), Türkiye Diyanet Vakfı.

## SEMANTIC CHANGES IN TURKISH TITLES

### ABSTRACT

The great social change in Turkish society, especially in the last century, in which ordinary people have emerged as citizens, has affected the meanings of titles such as *kadın* "woman", *hanım* "lady", *bey* "gentleman", *efendi* "sir" etc. which have been used in Turkish for centuries. The use of these high titles from the Middle Ages for ordinary people in modern society has changed the meaning structure of these titles.

The form Old Turkic *katun*, first seen in Old Turkic inscriptions, means "empress". The high content in the meaning of this title continued in Ottoman. The women of Ottoman rulers were first called *hâtûn* in Persian and then *sultân* in Arabic. However, from the 17th century onwards, the title of *kadın* "woman" became widespread in the Ottoman palace. The use of this *kadın* title continued until the last sultan Vahideddin.

In the early 20th century, with the Young Turk Revolution of 1908 and the founding of the Republic of Turkey in 1923, major reforms such as freedom, equality, nationalization and secularism have always focused on women. This entry of women into the public and social sphere led to a change in the meaning of the *kadın* "woman" word. With the increase in the number of working women in the cities, cleaning women as housekeepers has also started to come into view.

The phrase "cleaning woman", which was not used in Turkish before, has been derived. Developed as a result of a linguistic *ellipse*, the meaning of *kadın* "woman" as "unskilled laborer woman, helper, maid who goes to houses for cleaning" is very new. Thus, we see that the state-level title *katun* in the Orkhon Inscriptions and the *kadın* title as "empress" in the Ottoman imperial palace have reached this brand new meaning especially with the great social change in the last hundred years.

A similar change in meaning is also seen in the title *hanım*: The title *hanım* "empress", which belonged to the same high political circle as *khan* "emperor" in medieval Turkic states, spread to mean "married woman" in Ottoman Turkish. In modern Turkish, however, it is used only as a gender designation for every woman in society, without the meaning of "empress" or "married woman".

The title *beg* (> *beğ* > *bey*) in Turkish first appears in the Orkhon inscriptions: In Old Turkic, the term *begler*, as opposed to *bodun*, "people, commoners", denotes nobility and the order of ruler of *begler* "sirs" the Turkish title *beg* > *beğ* > *bey* always carries an honorary character. The military and administrative content of the Old Turkic title *beg* "sir" continued for centuries. Osman, the founder of the Ottoman Empire, and his son Orhan were also known by this title.

The military and administrative content in the word *beg* which was seen in Old Anatolian Turkish from the beginning, > Ottoman *beğ* > Turkish *bey*, has been absent for the last hundred years of the Republican era. In Turkish, it has ceased to be a military and administrative title and has become commonplace only in the sense of an address like *monsieur* or *mister*.

The loss of the high content of these titles in Turkish, such as "efendi", is also seen in Indo-European languages: Latin *seigneur* > English *sir*; Latin *mon seigneur* > French *monsieur*.

**Keywords:** Turkish titles, woman, lady, mister, sir, semantic change.